

4. Қуғын-сүргіннен қашып кеткен қазақ босқындарының трагедиясы Қуғын-сүргін мен ашаршылыққа қарсы тұра алмаған көптеген қазақтар көрші елдерге қашып, босқынға айналды. Олардың көбісі жанұясымен бірге ұзақ жолдарға шықты, аштық пен аурулардан қаза тапты. Босқындардың басым көпшілігі Қазақстанның оңтүстік және шығыс аймақтарына қарай бағыт алды. Сонымен қатар, Қазақстаннан тысқары аймақтарға, соның ішінде Қытай мен Өзбекстанға қашқан қазақтар саны да аз болған жоқ. Дәлірек айтсам Мұстафа Шоқайдың еңбектерінде қазақтардың жаппай Қытай, Өзбекстан, Моңғолияға қарай қоныс аударғаны айтылған. Сол жылдары

Қытайға 200 мыңға жуық қазақ өткендігі туралы деректер бар. Ал Орталық Азияға яғни: Өзбекстан, Қырғызстан, және Тәжікстанға 100 мыңнан астам қазақ босып барды. Қиындықтарды жеңе алмай, тірі қалған босқындар өздерінің жаңа мекендерінде қалып кетті. 5. Қазақстандағы босқындардың қазіргі көзқарасы мен тарихи бағасы Бүгінде 1920-1950 жылдардағы қазақ босқындарының трагедиясы туралы көптеген тарихи зерттеулер мен еңбектер жазылуда. Атап айтқанда:

1. Құрамбек Тұрсынов – «Қазақ эмиграциясы: тарихы және тағдыры» еңбегінде қазақ босқындарының қоныс аудару себептері мен жаңа жерде бейімделу мәселелері қарастырылған.

2. Әбдіжапар Қайырбеков – «Қазақ халқының саяси қуғын-сүргінге ұшыраған қайраткерлері» еңбегінде қазақ зиялыларының қуғын-сүргінге ұшыраған тағдыры зерттеледі.

3. Тұяқбаев Қанат – «Қазақ босқындары мен олардың тағдыры» кітабында босқындардың тұрмысы мен саяси себептермен елден кетуі талданған.

4. Қазақ ұлттық университетінің зерттеу жұмыстары – қуғын-сүргін мен қазақ босқындарының тарихын зерттеуге арналған ғылыми жұмыстар жүргізілуде.

5. Мемлекеттік комиссиялар – 1937-1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргінді зерттеу жұмыстары мен құрбандарды ақтау бойынша мемлекеттік деңгейде жүргізілуде. Бұл кезеңде зардап шеккен адамдардың қайғы-қасіретіне көңіл бөлініп, олардың тағдырлары ұмытылмайды. Мемлекеттік деңгейде қуғын-сүргіннің салдарын зерттеу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Қазіргі қазақ қоғамында бұл мәселе күн тәртібінде тұр. Бұл трагедияны еске алу, босқындардың қиын жағдайларын талқылау және олардың рухани мұрасын сақтау ұрпақ үшін маңызды мәселе болып табылады. 6. Қорытынды 1920-1950 жылдардағы саяси қуғын-сүргін және ашаршылық қазақ халқының тарихында үлкен трагедия болды. Орталық Қазақстандағы қазақ босқындары сол қиын кезеңдерде өз елін тастап, көптеген қиындықтарға тап болды. Олар көрші елдерге қашып, тек тірі қалу үшін күрескен еді. Босқындардың өмірі — қазақ халқының ардагерлері мен ұрпақтарының жадымызда сақталуға тиіс үлкен тарих болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан тарихы: Көне дәуірден бүгінге дейін / Под ред. М. Қойгелдиева. – Алматы: «Атамұра», 2007.
2. Саяси қуғын-сүргін және қазақ халқының трагедиясы / Қ. Тәжибаев. – Алматы, 2000.
3. Қазақ босқындары және олардың тағдыры / Қ. Әбдіжаппарова. – Алматы, 2005.

ТОТАЛИТАРЛЫҚ ЖҮЙЕ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНІҢ САЛДАРЫ

Адилетулы Адиль

Ғылыми жетекші: т.ғ.м., аға оқытушы Малаев Д.Б.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
adiletuadil08@gmail.com
Қарағанды қ.

1920-1950 жылдар аралығы Қазақстан тарихындағы ең ауыр және қайғылы кезеңдердің бірі болып саналады. Бұл жылдар Кеңес Одағының авторитарлық билігі күшейіп, Қазақстан халқының өміріне терең із қалдырған саяси қуғын-сүргін, ашаршылық, күштеп қоныс аудару және этностық топтарды жер аудару оқиғаларымен ерекшеленді. 1928 жылы “Ірі бай-қулақтарды тәркілеу туралы” қаулы қабылданып, қазақ қоғамындағы ауқатты адамдардың мал-мүлкі тартып алынды. Бұл саясат қазақтардың ғасырлар бойы қалыптасқан мал шаруашылығы мен көшпелі өмір салтын түбегейлі бұзды. Тәркілеу нәтижесінде малынан айырылған мыңдаған отбасы кедейленіп, күн көріс көзінен айырылды. 1930 жылдары ұжымдастыру саясаты басталып, қазақ халқын жаппай отырықшыландыру қолға алынды. Мал шаруашылығына негізделген өмір салтына негізделген бұл саясат үлкен қасірет әкелді. Қазақтардың малдары ұжымдық меншікке өткізілгенімен, бұл шаралар дұрыс ұйымдастырылмады [1].

Жоспарсыздық, қысым және басқарушылардың қателіктері салдарынан 1930-1933 жылдары Қазақстанда жаппай ашаршылық басталды. Ашаршылықтан 2 миллионға жуық адам қаза тапты, бұл сол кездегі қазақ халқының шамамен 40%-ын құрады. Көптеген қазақтар аман қалу үшін туған жерін тастап, шетелге

көшуге мәжбүр болды. Қытайға, Ресейге, Моңғолияға және Орта Азия елдеріне босып кеткен қазақтар жаңа ортаға бейімделу барысында түрлі қиыншылықтарға тап болды. Шыңжаңға көшкен қазақтар арасында өзара көмек көрсеткенімен, бұл жерде де қысым мен ауыртпашылықтар аз болмады.

Босқындық қазақ халқының әлеуметтік құрылымына үлкен зиян тигізді, көптеген әулеттердің тамыры үзіліп, ұрпақ сабақтастығы бұзылды. Саяси қуғын-сүргін 1930 жылдары ерекше қарқынмен жүргізілді. Иосиф Сталиннің “Үлкен террор” деп аталатын саясаты Кеңес Одағының барлық аймақтарында, соның ішінде Қазақстанда да миллиондаған адамның өмірін қиған қасіретті кезеңге айналды. Бұл саясаттың басты мақсаты билікке қауіп төндіреді деп есептелген кез келген топты, оның ішінде ұлт зиялыларын, мәдениет және ғылым қайраткерлерін, қарапайым шаруаларды, тіпті партияның өз ішіндегі қарсыластарды да жою болды.

Қазақстанда саяси қуғын-сүргін әсіресе ұлт мүддесін қорғауға ұмтылған зиялы қауым өкілдеріне ауыр соққы болып тиді. Алаш қозғалысының жетекшілері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Халел Досмұхамедов, Мағжан Жұмабаев сынды қайраткерлер “халық жауы” деген жалған айыптармен түрмеге қамалып, кейбірі атылды. Оларға “буржуазиялық ұлтшылдар”, “тәуелсіздікке ұмтылған сепаратистер” деген айыптар тағылып, Кеңес өкіметіне қарсы әрекет етті деп қорсетілді.

Әлихан Бөкейхан — Алаш Орда қозғалысының көшбасшысы, тәуелсіз қазақ мемлекетін құру идеясын қолдаған көрнекті қайраткер. Ол ұлттың саяси және экономикалық еркіндігі үшін күресті. 1937 жылы Әлихан Бөкейхан “халық жауы” деген жаламен тұтқындалып, көп ұзамай атылды. Ахмет Байтұрсынұлы — қазақ тіл білімінің негізін қалаған ғалым, ақын, ағартушы, Алаш қозғалысының жетекшісі. Ол қазақ халқының мәдени және рухани дамуына зор үлес қосты [2].

Алайда оның еңбектері Кеңес идеологиясына қарсы деп танылып, бірнеше рет қудалауға ұшырады. Ахмет Байтұрсынұлы да 1937 жылы жазықсыз атылды. Міржақып Дулатұлы — “Оян, қазақ!” шығармасының авторы, көрнекті жазушы және қоғам қайраткері. Оның шығармалары қазақ халқының әлеуметтік, саяси және мәдени мәселелерін көтерді. Міржақып Дулатұлы да “ұлтшыл” деген айыппен қуғындалып, репрессия құрбаны болды. Мағжан Жұмабаевтың тағдыры да осы кезеңнің қайғылы шындығын айқындайды. Қазақ әдебиетінің жарық жұлдызы, ұлы ақын Мағжан “ұлтшылдық” пен “пантүркізмді насихаттады” деген жалған айыппен тұтқындалып, 1938 жылы ату жазасына кесілді. Оның поэзиясы тыйым салынғанымен, қазақ халқының рухани мұрасына айналды.

Саяси қуғын-сүргін тек Алаш қайраткерлерімен шектелмеді. Қазақтың өзге де зиялылары, мұғалімдер, дәрігерлер, ғалымдар мен жазушылар да бұл зұлматтан шет қалмады. Олар ұлттық мәдениет пен білімді дамытуға қосқан үлестері үшін Кеңес үкіметінің бақылауына алынып, кейіннен репрессияға ұшырады. Репрессияның масштабы орасан зор болды. Көптеген зиялылардың отбасылары да зардап шекті. “Халық жауларының” әйелдері мен балалары АЛЖИР сияқты лагерлерге жіберілді. Бұл лагерлерде әйелдер ауыр еңбекке жегіліп, адам төзгісіз жағдайда өмір сүрді [3].

Саяси қуғын-сүргіннің тағы бір қыры этностық топтарды күштеп қоныс аудару болды. 1937-1938 жылдары Кеңес үкіметі Қазақстанға Қиыр Шығыстан корейлерді, Кавказдан шешендер мен ингуштарды, Еділ бойынан немістерді жер аударды. Бұл халықтар өз отандарынан ажырап, жат жерде өмір сүру үшін үлкен сынақтарға тап болды. Қазақ халқы өз кезегінде депортацияланған халықтарға барынша көмек көрсетуге тырысты, бірақ бұл да олардың ауыр тағдырын жеңілдете алмады. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін де қуғын-сүргін тоқтаған жоқ. 1940-1950 жылдары Кеңес үкіметі халық арасында коммунистік идеологияны күшейту үшін зиялы қауым өкілдерін қудалауды жалғастырды.

Бұл кезеңде Ермұхан Бекмаханов сияқты ғалымдар жазаланғандардың қатарында болды. Олар ұлттық тарихты зерттегені үшін “сепаратизм” айыбымен қуғындалды. 1920-1950 жылдардағы саяси қуғын-сүргін мен қазақ босқындарының қайғылы тарихы – халқымыздың ауыр тағдырын бейнелейтін кезең. Бұл оқиғалар қазақ халқының физикалық және рухани тұрғыдан үлкен зардап шеккенін айғақтайды [4].

Аштық, қуғын-сүргін, жер аудару сияқты трагедиялар елдің даму жолына кедергі келтіріп, халықтың рухани бірлігіне терең жара салды. Осы қайғылы оқиғаларды ұмытпау, олардан сабақ алу – болашақта мұндай зұлматтарды болдырмаудың және әділеттілікті қалпына келтірудің басты шарты

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. - Алматы: Санат, 1995.
2. Әбдірахманов К. Ұлттық интеллигенция және қуғын-сүргін. - Алматы: Қазақ университеті, 2004.
3. Мәмбетов Қ. Қазақ даласындағы ашаршылық трагедиясы. - Алматы: Өнер, 1992.
4. Тілешов Е. ГУЛАГ: Қазақстан лагерлері. - Алматы: Рухани жаңғыру орталығы, 2017.

1920-1950 ЖЫЛДАРДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНІҢ САЛДАРЫНАН ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАННАН КЕТУГЕ МӘЖБҮР БОЛҒАН ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ТРАГЕДИЯСЫ

Еренсизова А., Данақызы Д.